

ВІТАЛЬ ГАЛУБОВІЧ

ПОЛАЦКАЯ ШЛЯХТА
І ДЫНАСТЫЯ ВАЗАЎ

Мінск

Выдавец А.М. Янушкевіч

2016

УДК 94 (476.5)
ББК 63(4Бел)4
Г16

Рэцэнзенты:

доктар гістарычных навук, прафесар Г.Я. Галенчанка,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт А.І. Шаланда

На вокладцы:

вершнік са сцягам Рэчы Паспалітай

эпохі праўлення Жыгімонта III Вазы (1587–1632 гг.).

Паводле: “Стакгольмскі рулон”, XVII ст. (Нацыянальны музей у Варшаве)

Галубовіч, В.У.

Г16 Полацкая шляхта і дынастыя Вазай / Віталь Галубовіч. –
Мінск : А.М. Янушкевіч, 2016. – 224 с. : іл.

ISBN 978-985-90377-8-8.

У кнізе беларускага даследчыка Віталія Галубовіча разглядаюцца разнастайныя аспекты гісторыі полацкай шляхты падчас праўлення ў Рэчы Паспалітай трох каралёў з дынастыі Ваза (канец XVI – сярэдзіна XVII ст.). Аўтар на падставе шырокага кола гістарычных крыніц, многія з якіх выкарыстоўваліся ўпершыню, паказвае на прыкладзе полацкага рэгіёна асабліва-сці грамадска-палітычнага жыцця лакальнай шляхецкай супольнасці, якая была неад’емнай часткай палітычнага народа Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай.

Разлічана на навуковых супрацоўнікаў, выкладчыкаў, студэнтаў і аматараў беларускай гісторыі.

УДК 94 (476.5)
ББК 63(4Бел)4

ISBN 978-985-90377-8-8

© Галубовіч В.У., 2016
© Афармленне. ІП А.М. Янушкевіч, 2016

ЗМЕСТ

Прадмова / 5

СТРУКТУРЫ ЎЛАДЫ

Яго мосць ваявода полацкі / 10

Судовыя ўстановы Полацкага ваяводства / 31

Павятовыя соймакі Полацкага ваяводства і іх удзельнікі / 48

СОЙМ

Пасольская рэпрэзентацыя ад Полацкага
ваяводства на соймах Рэчы Паспалітай 1588–1668 гг. / 73

Удзел полацкіх паслоў у працы соймаў Рэчы Паспалітай / 79

Палачане ў парламенцкім жыцці
Вялікага княства Літоўскага / 86

ДЗЕЙНАСЦЬ СОЙМІКА

«Меркаванне на сойм з Полацкага ваяводства» / 92

Рокаш Зэбжыдоўскага і яго рэха на Полаччыне / 105

У рэчышчы палітычных планаў двара:
пастановы полацкага соймака перад соймам 1609 г. / 120

Пастулаты полацкай шляхты
і іх рэалізацыя на сойме 1611 г. / 127

Пасольская інструкцыя
полацкай шляхты на элекцыйны сойм 1632 г. / 136

Напярэдадні каранацыі Уладзіслава Вазы 1633 г. / 144

«XXVI з XXXVI»:
урывак з пастановы полацкага сойма 1638 г. / 151

Сойм 1640 г. і полацкія абывацелі / 158

«Каптуровая ўхвала» 27 жніўня 1648 г. / 165

ШЛЯХТА

Намінацыйная палітыка ў Полацкія ваяводства / 169

Шляхта польскага паходжання на Полаччыне / 175

Элементы свядомасці полацкай шляхты / 184

Гербавыя традыцыі полацкай шляхты / 192

Вывад шляхецтва: полацкая практыка / 197

Полацкая шляхта напярэдадні
і падчас вайны з Расіяй 1654–1667 гг. / 202

Пасляслоўе / 220

*«Ніякая небяспека, кошты, праца
і забавы нашы не так важныя,
як тая мілая і ўдзячная вольнасць»*

З пастановы полацкага сойма 16 мая 1606 г.

ПРАДМОВА

Апошнімі гадамі гісторыя шляхецкага стану ў беларускай гістарыяграфіі ператвараецца ў магістральны накірунак штудыяў. Ці з'яўляецца гэта тэндэнцыя выпадковасцю? Напэўна не, больш за тое, яна, несумненна, будзе набываць як новыя маштабы, так і новую якасць. Пры гэтым заўважны рост увагі да шляхецкіх традыцый не толькі ў асяроддзі гісторыкаў, але і ў беларускім грамадстве ў цэлым.

Існаванне беларускай дзяржавы бясспрэчна ўплывае на ўсё большае ўсведамленне павязі сучаснага развіцця нашага грамадства з яго мінуўшчынай. Калі беларусы надалей спадзяюцца існаваць як самастойны этнас, то ў іх няма іншай альтэрнатывы, як фарміраваць самаідэнтыфікацыю праз асэнсаванне сваёй гісторыі. Для кожнай нацыі вельмі важкім аргументам на карысць абгрунтавання права на ўласную дзяржаўнасць з'яўляецца наяўнасць у мінулым палітычных форм арганізацыі нацыянальнага жыцця. Паколькі ж спецыфікай нашай гісторыі было існаванне не толькі палітычных інстытутаў, але і «палітычнага» народа – шляхты, то вялікі інтарэс уяўляе асэнсаванне гісторыі гэтай сацыяльнай групы, якая з'яўлялася носьбітам палітычнай свядомасці ў Сярэднявеччы і Новым часе. Зразумець перапетыя беларускай гісторыі немагчыма без грунтоўнага ведання таго, як і чым жылі прадстаўнікі прывілеяванага стану, а спробы рэканструкцыі любых аспектаў мінуўшчыны шляхты будуць мець непараўнальныя хібы, калі не ўлічваць найперш адметнасці палітычнай культуры пануючага саслоўя.

Гістарычная рэгіяналістыка як асобны напрамак даследчай працы мае пэўныя абмежаванні, але, з іншага боку, толькі сабраўшы асобныя аскепкі, можна аднавіць цэлае. Так сталася, што менавіта Полаччына займае адметнае месца ў беларускай гісторыі дзякуючы чатыром стагоддзям існавання Полацкага княства. Змена статусу Полаччыны ў складзе Вялікага княства Літоўскага напрыканцы XIV ст. і яе глыбокая інтэграцыя з гэтай дзяржавай паўплывала на палітычную свядомасць мясцовай эліты: полацкага баярства, на аснове якога ў далейшым сфарміравалася супольнасць полацкай шляхты. Але ніякія інтэграцыі не здолелі пазбавіць палачан усведамлення ўласнай адметнасці і прымушалі змагацца за свае правы, падмуркам якім служыла памяць пра свабоду і незалежнасць.

Вывучэнне гісторыі полацкай шляхты мае дастаткова даўнюю традыцыю. На першым этапе галоўная ўвага была прысвечана выяўленню генеалагічнай інфармацыі. Ужо ў XVII ст. Войцех Віюк Каяловіч згадвае ў «Гербоўніку ВКЛ» найбольш ўплывовых прадстаўнікоў мясцовай эліты, а ў выдадзеным у XVIII ст. і дапоўненым у XIX ст. «Польскім гербоўніку» Каспара Нясецкага нескладана знайсці звесткі пра асобныя роды полацкай шляхты. Больш грунтоўны характар маюць звесткі пра палачан у «Польскім гербоўніку» Адама Банецкага. Публікацыя генеалагічнай інфармацыі паралельна з выданнем вялікай колькасці крыніц ужо на пачатку XX ст. стварыла магчымасць для даследавання гісторыі Полаччыны XVI–XVIII стст. на больш якасным узроўні. Значны ўнёсак у гэтым напрамку зрабіў у 1920–1930-я гг. польскі гісторык Рышард Мянціцкі. З яго іменем варта звязваць новы этап у даследаванні полацкай шляхты. На вялікі жаль, лёс не даў Р. Мянціцкаму рэалізаваць напоўніцу планы па стварэнні абагульняючай працы па гісторыі Полаччыны, але і тыя публікацыі, што пабачылі свет, не страцілі да сённяшняга дня сваёй навуковай каштоўнасці.

У савецкі час выдатным і, бадай, адзіным сапраўдным унёскам у вывучэнне гісторыі полацкай шляхты стала публікацыя Ганнай Харашкевіч дакументаў і даследаванняў пад агульнай назвай «Польские грамоты XIII – начала XVI в.».

Сучасная беларуская гістарыяграфія здолела не толькі ўвабраць даробак папярэднікаў, але і ўзняць вывучэнне полацкай шляхты

на новы ўзровень. Аналіз шляхоў фарміравання маёмаснай структуры полацкага баярства быў зроблены Васілём Вароніным. Дзейнасць полацкага земскага павятовага суда канца XVI – пачатку XVII ст. стала прадметам даследавання Андрэя Радамана. Вывучэннем прадстаўніцтва Полацкага ваяводства на соймах Рэчы Паспалітай напрыканцы XVI ст. займаўся Уладзімір Падалінскі. Гербавая культура палачан знайшла адлюстраванне ў шматграннай творчасці Аляксея Шаланды. Даследаванне адметнасцей палітычнай культуры полацкай шляхты ўдала падхапіў Ігар Бортнік. Нарэшце, безумоўным поспехам беларускай гістарычнай навукі варта лічыць манаграфію Андрэя Мацука пра полацкіх ваявод, шляхту і соймакі ў XVIII ст.

Ідэя падрыхтоўкі дадзенай кнігі з’явілася на пачатку 2000-х гг., калі аўтару давялося працаваць у Полацкім дзяржаўным універсітэце. Падчас архіўных камандзіровак у Мінск, Варшаву, Кракаў і Санкт-Пецярбург паступова былі назапашаны матэрыялы, якія і склалі падмурак дадзенай працы. Асобна варта адзначыць, што матывам, які падштурхоўваў нас звяртаць увагу на полацкія дакументы, было жаданне кампенсаваць тую страту, якую нанесла навуцы знішчэнне ў 1944 г. рукапісу манаграфіі знакамітага патрыёта Полаччыны – Рышарда Мяніцкага.

У аснову дадзенай працы былі пакладзены вынікі даследавання, якое было праведзена ў 2005–2007 гг. у межах праекта Беларускага рэспубліканскага фонда фундаментальных даследаванняў «Лакальныя палітычныя эліты ў Вялікім княстве Літоўскім: арганізацыя, функцыянаванне і гістарычныя лёсы (на прыкладзе шляхты Полацкага ваяводства ў 1588–1667 гг.)».

Гэтае даследаванне ахоплівае толькі невялікі фрагмент агульнай гісторыі полацкай шляхты – часы праўлення трох манархаў дынастыі Ваза на троне Рэчы Паспалітай у 1588–1668 гг. Храналагічныя межы працы свядома абмежаваны тым перыядам, які знаходзіцца ў цэнтры навуковых інтарэсаў аўтара. Асноўны акцэнт быў зроблены на аналізе інстытутаў лакальнага самакіравання і палітычнай актыўнасці полацкай шляхты. Шэраг сюжэтаў даследавання прысвечаны праблемам, якія дазваляюць у больш шырокім кантэксце акрэсліць адметнасці шляхты як сацыяльнай групы.

Я бязмежна ўдзячны сваім сябрам і калегам Аляксею Шландзе, Андрэю Радаману, Васілю Вароніну, Андрэю Янушкевічу, Уладзіміру Падалінскаму, чалавечая і прафесійная энергетыка якіх дапамагла мне давесці справу да гэтага выніку – выдання кнігі.

Асобна хацелася б сардэчна падзякаваць прафесару Анджэю Закшэўскаму (Варшаўскі ўніверсітэт) за шматгадовае спрыянне і падтрымку падчас падрыхтоўкі выдання і ўвогуле маёй навуковай працы.

СТРУКТУРЫ ЎЛАДЫ

ЯГО МОСЦЬ ВАЯВОДА ПОЛАЦКІ

Пасада полацкага ваяводы была ўведзена каля 1504 г.¹, хаця полацкімі ваяводамі княжацкія намеснікі называліся і раней. Паводле Г. Харашкевіч, першым полацкім намеснікам, які называў сябе ваяводам, быў прадстаўнік мясцовага баярства – Васіль Дзмітравіч Корсак, імя якога згадваецца ў 1439 г.² Аналагічна называлі сябе і іншыя полацкія намеснікі³. Вышэйшыя ўраднікі Полацкага ваяводства ў XV ст. пераважна, а ў XVI ст. выключна былі немясцовыя і неправаслаўныя⁴, што, безумоўна, не адпавядала інтарэсам лакальнай эліты. Увогуле, пачынаючы з часу ўвядзення і да канца XVIII ст., урад ваяводы полацкага найчасцей трапляў да прадстаўнікоў роду Сапегаў, якія тройчы ўзначальвалі ваяводства. Яшчэ адзін з Сапегаў сам адмовіўся ад намінацыі. Па два разы ваяводамі былі прадстаўнікі Глябовічаў і Кішкаў⁵.

На працягу 1588–1668 гг. полацкімі ваяводамі з’яўляліся М. Дарагастайскі (1576–1597), А. Сапега (1597–1613), М. Друцкі Саколенскі (1613–1621), Я. Кішка (1621–1654), А.Л. Радзівіл (1654), Я.К. Копаць (1658–1670)⁶. З пазначаных асоб уласна ваяводскія функцыі выконвалі толькі першыя чатыры, таму што Полацк знаходзіўся з 1654 г. пад маскоўскай акупацыяй. Насуперак традыцыі XVI ст. адзін з полацкіх ваявод у XVII ст. паходзіў з мясцовага роду – Міхал Друцкі Саколенскі.

¹ Wolff J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego (1386–1795). Kraków, 1885. S. 45

² Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв. Вып. 5. М., 1985. С. 9, 25.

³ Варонін В. Палітычны лад Полацкага ваяводства ў першай палове XVI ст. // Беларускі гістарычны агляд. 1998. Т. 5. Сш. 1 (8). С. 28.

⁴ Там жа. С. 29–30.

⁵ Wolff J. Senatorowie i dygnitarze. S. 45–47.

⁶ Ibidem.

Полацкія ваяводы атрымлівалі з урадам рэзідэнцыю ў сталіцы ваяводства. Яшчэ згодна з «Полацкай рэвізіяй 1552 г.», у полацкім Верхнім замку знаходзіўся цэлы комплекс забудоў, прызначаных для ваяводы. Толькі жылых дамоў, у рознай ступені падрыхтаваных для пражывання, налічвалася шэсць:

«Будоване замковое в Полоцъку, где воевода мешькаетъ. На первой домъ на подклете, светлица великая зъ сенми и зъ кганькомъ; другой домъ в стена замковой на городняхъ светлочька, комора и сень зъ кганком; третий дом на подклете, комора и сень; четверты дом на подклете, светлочка а сень; пятый домок на подклете, светлочка, комора а сень згнила; шостый дом новый на подклете, светлицы две, комора а сень, еще печей и коменков нет».

Акрамя гэтага, тут жа размяшчаліся розныя гаспадарчыя пабудовы, неабходныя для абслугоўвання ваяводы:

«Пивница, а на ней сховане; кухня пекарня зъ сенями; стайня рубленая, а за двором лазня»⁷.

Няма прычын сумнявацца, што і ў другой палове XVI ст., і на працягу XVII ст. у замку размяшчаліся будынкі, прызначаныя для ваяводы і яго атачэння. На тэрыторыі Верхняга замка выяўлены ўзоры гербавай кафлі Я. Кішкі, што сведчыць пра традыцыйнае размяшчэнне тут ваяводскай рэзідэнцыі⁸. Для выканання сваіх шматлікіх абавязкаў ваяводы павінны былі шмат часу праводзіць у Полацку, але для іх гэта было хутчэй выключэннем, чым правілам.

Ваяводская пасада прыносіла яе трымальніку як палітычныя, так і матэрыяльныя выгоды⁹. Полацкія ваяводы аўтаматычна, на падставе Люблінскіх пастановаў 1569 г., рабіліся сенатарамі Рэчы

⁷ Полоцкая ревизия 1552 года. М., 1905. С. 14–15.

⁸ Дук Д. Матэрыялы да геральдычнай карты месцазнаходжання двараў полацкай шляхты XVI–XVII стст. // Герольд-Litherland. № 3–4. Год II. Горадня, 2002. С. 88.

⁹ Лаппо И.И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский повет и его сеймик. Юрьев, 1911. С. 613–616; Галубовіч В.У. Miscellanea Historica Polocensia = Даследаванні па гісторыі Полаччыны XII–XVII стст. Гродна, 2014. С. 185–188, 210–213.

Паспалітай, а гэта давала права ўдзельнічаць у працы соймаў і канвакацый. Што адметна, з іх ліку за ўвесь час панавання каралёў дынастыі Ваза ні адзін не з'яўляўся ўплывовым соймавым дзеччам.

Ваявода павінен быў сачыць за скліканнем павятовых соймаў. З наяўных пасольскіх інструкцый вынікае, што полацкія ваяводы не імкнуліся ўдзельнічаць у працы перадсоймавых соймаў. Тым не менш нейкім чынам уплываць на працу мясцовага сойма яны ўсё ж былі павінны. У лісце ад 26.VIII.1636 г., адрасаваным тагачаснаму полацкаму ваяводу Янушу Кішку, Уладзіслаў Ваза абавязваў магната не толькі паспрыяць правядзенню перадсоймавага сойма, але і самому ўдзельнічаць у ім, а таксама прысутнічаць на Галоўным з'ездзе ў Слоніме. Ваяводы, як вынікае з гэтага дакумента, павінны былі мець нейкія сродкі ўплыву на шляхту падчас вызначэння паслоў на соймы. У тым жа лісце Я. Кішку рэкамендавалася прыкласці намаганні, каб абраныя паслы былі

«спакойныя, салідныя і мудрыя, а ў справах Рэчы Паспалітай дасведчаныя»¹⁰.

Полацкія ваяводы ў канцы XVI – XVII ст. па традыцыі, заведзенай яшчэ каля 1525 г.¹¹, выконвалі функцыі вышэйшага ўрадніка не толькі ў ваяводстве, але і ў месце Полацкім. Справа ў тым, што полацкім ваяводам амаль заўсёды надаваўся прывілей вайтоўства полацкага. Пасля смерці ваяводы М. Друцкага Саколенскага намінацыю на полацкае вайтоўства 1.X.1621 г. атрымаў Януш Кішка¹², а згодна з прывілеем ад 24.I.1622 г. Кішка становіўся пажыццёвым войтам¹³.

Выпадак разыходжання вайтоўства і ваяводства зафіксаваны толькі ў 50-я гг. XVII ст.: 4.III.1658 г. Ян Казімір падпісвае намінацыю на полацкае вайтоўства Крыштафу Сапегу, чашніку ВКЛ і палкоўніку¹⁴. Пры гэтым адзначалася, што пасада дадзена «пасля смерці» ваяводы Януша Кішкі, які памёр на пачатку 1654 г. Такім

¹⁰ РНБ. АД. № 64. С. 60–61 об.

¹¹ Варонін В. Палітычны лад. С. 32.

¹² НГАБ. КМФ-18. Спр. 93. Арк. 477–478.

¹³ НГАБ. КМФ-18. Спр. 93. Арк. 502–502 адв.

¹⁴ НГАБ. КМФ-18. Спр. 100. Арк. 127–127 адв.

чынам, намінальна чатыры гады пасада была незанятай. Цікава, што новы ваявода Я.К. Копаць атрымаў намінацыю 2.III.1658 г.¹⁵, а праз два дні знайшлася кандыдатура і на войта. Аднак пазней традыцыя была ўсё ж адноўлена: у 1668 г. Я.К. Копаць фігуруе і як войт полацкі¹⁶.

Ваявода-войт адыгрываў галоўную ролю ў месцкай адміністрацыі. Пасля яго санкцыі займалі пасады бурмістры. Захавалася копія прывілея Я. Кішкі, дадзенага 18.XII.1649 г., на права займаць пасаду бурмістра полацкага Абраму Юрэвічу¹⁷. Ваяводы не займаліся бягучымі спраамі места і прызначалі замест сябе намеснікаў – лентвойтаў, якія звычайна паходзілі са шляхты. Яны часцей знаходзіліся ў Полацку, дзе выконвалі разнастайныя функцыі, напрыклад удзельнічалі ў сесіях магістрацкага суда. Так, у большасці выпадкаў месцкія судовыя справы ў 1650 г. У Полацку адбываліся ў прысутнасці пана Яна Баляслава Багатыра Касароўскага, эканом і лентвойта¹⁸.

Ва ўмовах няпэўнага становішча на маскоўскім памежжы полацкія ваяводы галоўны высілак накіроўвалі на арганізацыю абароны. У сувязі з гэтым ваявода павінен быў знаходзіцца ў сталай камунікацыі з гетманамі ВКЛ, каб своєчасова інфармаваць пра бягучую сітуацыю. Напрыклад, Міхал Саколенскі 3.VII.1618 г. так пісаў з Полацка да польнага гетмана:

«Полацкае ваяводства часткова ад маскоўцаў з памежных замачкаў, часткова ад сваіх свавольнікаў ужо амаль да апошняга прыходзіць зруйнавання, бо перад святкамі маскоўцы з Невеля напалі і немала падданных ЯКМ і іх міласцяў паноў абывацеляў выразалі; зараз казакі наступаюць у немалой сіле і вялікія шкоды на шляху чынячы, на Полацк збіраюцца ісці, жадаючы адказаць на даўнюю крыўду, калі харугва Альбрехта Радзівіла, абараняючы мае пазіцыі, адагнала іх ад Полацка. Я ў першую чаргу мушу абараняць замак і места, але найбольшая праблема, што няма з кім (...) канстытуцыяй цяперашняга сойма гарантавана, што полацкі набор пойдзе

¹⁵ Wolff J. Senatorowie i dygnitarze. S. 47.

¹⁶ Унія в документах. Мн., 1997. С. 248.

¹⁷ Актавая кніга полацкага магістрата 1650 г.: зб. дак. Мн., 2006. С. 46–47.

¹⁸ Там жа. С. 53.

на абарону Полацка, але з-за таго, што сума выйшла малая, ледзь тысяча коп, то яна была перададзена паборцам у скарб і ў такой хуткай патрэбе не маючы ніадкуль выратавання перадаю сваю па-корную просьбу, каб ваша княская міласць разам са мной, сваім слу-гой, звярнуўся да пана яго міласці падскарбія, і калі не ўвесь пабор, то прынамсі палову, коп 500, даць дазволіў, за што мог бы мець ка-закоў, вершнікаў з пяцьдзесят, і пяхоту б затрымаў на пэўны час, бо маскоўцы з Невеля і іншых замачкаў даюць ведамасць, што пе-рамір'е трымаць не хочучь»¹⁹.

Палітычная актыўнасць

Полацкія ваяводы бадай усе як адзін не вылучаліся асаблівай прагай да ўдзелу ў агульнадзяржаўных форумах. Адпаведна з паста-новамі Люблінскага сойма, яны аўтаматычна станавіліся сената-рамі Рэчы Паспалітай, але фактычна не карысталіся сваімі правамі. За ўвесь час праўлення Жыгімонта Вазы полацкія ваяводы з'явіліся на соймы толькі ў 1590/1591 і 1598 гг. У першым выпадку гэта быў Мікалай Дарагастайскі, у другім – Андрэй Сапега²⁰. Увогуле не зафік-саваны выпадкаў з'яўлення на сойм М. Друцкага Саколенскага. За 33 гады выканання ваяводскіх функцый Янушам Кішкам зафік-саваны толькі адзін дакладны выпадак прысутнасці яго на сойме: гэтая неардынарная для ваяводства падзея адбылася ў 1641 г.²¹, г.зн. праз 43 гады пасля апошняга вядомага наведвання сойма по-лацкім ваяводам. Не выпадае сумнявацца, што такая пазіцыя была абумоўлена адметнасцямі псіхалогіі і асабістага актывізму. Вось, напрыклад, якая характарыстыка была дадзена аднаму з ваявод папскім нунцыем Ганаратам Віконці ў 1636 г.:

«Януш Кішка, полацкі ваявода і польны гетман, з'яўляецца больш жаўнерам, чым сенатарам. Католік, але толькі з назвы, імпуль-сіўны, не вельмі набожны, мае яшчэ шмат ерэтычных забабонаў,

¹⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów. Dz. V. Sygn. 14777. S. 20. (Далей – AGAD. AR).

²⁰ Seredyka J. Rozprawy z dziejów XVI i XVII wieku. Poznań, 2003. S. 174, 178, 221.

²¹ Hołdys S. Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy. Wrocław, 1991. S. 190.

пры якіх заставаўся яго бацька. Акрамя ўласнага паходжання, сваякця сувязі з князем Радзівілам, віленскім ваяводам, якому прыходзіца шваграм, адкрылі яму шлях да вышэйшых урадаў Рэчы Паспалітай, на соймах якой за мой час не бываў»²².

Толькі адзін полацкі ваявода вылучыўся актыўнасцю ў парламенце: Ян Караль Копач удзельнічаў у соймах 1661 г., 1664/1665 гг., двух соймах за 1666 г., 1667 г.²³, пры гэтым двойчы выступаў з прамовамі – на форуме 1664/1665 гг. і на першым 1666 г.²⁴, а таксама прызначаўся ў камісіі²⁵. Апошняя інфармацыя не выпадковая па некалькіх прычынах. Сам Я.К. Копач да прызначэння на пасаду некалькі разоў абіраўся паслом на соймы ў часы Яна Казіміра. Ён прадстаўляў далёкі ад Полацка Берасцейскі павет у 1649 г., 1650 г., 1653 г.²⁶

Элекцыя

Полацкае абласное права прадугледжвала магчымасць выбару ваяводы. Самым раннім дакументам, дзе захавалася гэтае палажэнне, з’яўляецца прывілей Жыгімонта Старога, дадзены «бояром, мешчаном и всеи земли Полоцкой на права и волности их» ад 23.VI.1511 г.²⁷ Даслоўна ў ім запісана наступнае:

«Такъже намъ г(о)с(по)д(а)ру давати нам воеводу нашего полочаном по их воли. А который будетъ воевода наш не люб и нам им воеводу нашего дати по их воли. А приехавъши воеводе нашему к Полоцъку, перъвого дня ему крестъ целовати к полочаном на том, што ж без их справы полочанина не казнити ни въ чомъ»²⁸.

²² Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce od r. 1548 do 1690. Berlin – Poznań, 1864. Т. 2. S. 252.

²³ Ochmann-Staniszevska S., Staniszevski Z. Sejm Rzeczypospolitej. Wrocław, 2000. Т. II. S. 320.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibid. Т. I. Wrocław, 2000. S. 467, 503.

²⁶ Ibid. Т. II. S. 387.

²⁷ Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв. Вып. 3. М., 1980. С. 85–92.

²⁸ Там жа. С. 90.

Права на выбарнасць наместніка ці ваяводы магло з'явіцца толькі пасля скасавання полацкага ўдзелу, што адбылося ў часы Вітаўта. Аднак, на думку Г. Харашкевіч, вышэйпрыведзеныя артыкулы, верагодна, былі сфармуляваны пазней²⁹. Выбар канкрэтнага часу зрабіць складана, таму што пацвярджэнне ў 1511 г. правоў Полацкай зямлі адбылося на аснове нормаў, уведзеных, акрамя Вітаўта, Скіргайлам, Жыгімонтам Кейстутавічам, Казімірам і Аляксандрам. Як вынікае з прывілея, уплыў на абранне ваявод мелі «полочане», пад якімі разумелася найперш полацкае баярства і мяшчанства. Таму нельга весці гаворку, што выбарнасць ваяводы была першапачатковай прэагатывай выключна баярства. У такім жа выглядзе гэтая норма захавалася пры пацвярджэнні прывілея Жыгімонтам Аўгустам 21.ІІ.1547 г.³⁰

Праблема ўдзелу палачан у выбарах ваяводы набыла ў гістарыяграфіі актуальнасць не столькі ў сувязі з адпаведнымі запісамі ў прывілеях, колькі з-за доўгай адсутнасці пацвярджэння яго рэалізацыі. Полацкія ваяводы былі адзінымі ўраднікамі ў Вялікім княстве Літоўскім, якія, па некаторых сведчаннях, выбіраліся мясцовым насельніцтвам ці прызначаліся пры непасрэдным яго ўдзеле. Падобнай думкі прытрымліваліся Ю. Вольф, М. Любаўскі і У. Пічэта. Іншы падыход прадстаўлены ў працах І. Лапо і М. Спірыдонава, якія меркавалі, што ў рэчаіснасці насельніцтва Полаччыны ніколі не ўдзельнічала ў выбарах ваявод. І сапраўды, вядомыя з першай паловы XVI ст. намінацыйныя прывілеі на ваяводства нічога не паведамляюць пра выбары, якія, напэўна, ужо не праводзіліся. Беларускі даследчык В. Варонін нават дапускае, што права на выбар ваяводы магло быць скасавана ўжо на аснове Гарадзельскіх пастановаў 1413 г. і толькі па традыцыі перадавалася ў дакументах³¹. Дадзеныя ацэнкі мелі дачыненне толькі да сярэдзіны XVI ст. Наступны гістарычны перыяд даследчыкі не ўлічвалі, хаця ўласна канец XVI ст. і асабліва XVII ст. даюць шэраг важных прыкладаў стаўлення палачан да прававых нормаў, якія, на першы погляд, існавалі толькі на паперы.

²⁹ Там жа. Вып. 5. М., 1985. С. 25.

³⁰ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. Т. 3: 1544–1587 гг. СПб., 1848. С. 17.

³¹ Варонін В. Палітычны лад. С. 28–30.

Страта Полацка ў 1563 г. і палон ваяводы С. Давойны зрабілі праблему выбарнасці ваяводы яшчэ менш актуальнай. Зацверджаны ў 1566 г. Статут увогуле не згадвае аб праве на элекцыю полацкіх ваявод (таксама як віцебскіх ваявод і жамойцкіх старостваў), абмяняючы тым самым нормы абласнога земскага права³².

На жаль, можна толькі выказаць гіпотэзы адносна таго, хто ініцыяваў працэс па наданні рэальнага выканання палажэнняў земскага права пра выбары полацкага ваяводы. Не выключана, што катастрофа 1563 г. і вымушаны пераезд вымусілі шляхту правесці рэвізію архіваў, падчас якой і былі выяўлены цікавыя нормы ранейшых прывілеяў. Сваю ролю павінны былі адыграць пераўтварэнні Жыгімонта Аўгуста ў ВКЛ. Соймікавая і судовая рэформы, якія заклалі асновы палітычнага ладу Княства на стагоддзі і стымулявалі аўтаномію паведаў, мелі тут не апошняе значэнне. Калі было можна выбіраць суддзяў, то чаму нельга выбіраць ваявод, тым больш што прававыя нормы з пачатку XVI ст. гэта дазвалялі.

Адметна, што ўжо ў другой палове 1570-х гг. стаўленне полацкай шляхты да ваявод кардынальна мяняецца. Прызначаны ў 1576 г. ваяводам Мікалай Дарагастайскі праз год знаходжання па пасадзе сутыкнуўся з досыць дзіўнай сітуацыяй. У 1577 г. перад Галоўным з'ездам ВКЛ у Ваўкавыску ён склікаў соймик, на якім «панове шляхта обыватели земли Полоцкое» выслухалі каралеўскага пасла, пасля чаго М. Дарагастайскага

«слова обелжыли и с паномъ воеводою соймику порадне не отъправуючы, прочъ ся розехали».

На з'ездзе ў Ваўкавыску полацкі пасол пан Дзмітр Корсак патлумачыў, што

«иже бы для якихсь волностей своих пану воеводе полоцккому соймик отъправовати не допустили»³³.

³² Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569-1763. Warszawa, 2002. S. 52.

³³ Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego T. II: Okresy królów elekcyjnych XVI–XVII wiek. Warszawa, 2009. S. 55. (Далей – AZSWKL).

У камплект «волностей» маглі ўваходзіць і патрабаванні аб «аднаўленні» выбараў ваяводы, тым больш што логіка наступных падзей гэта пацвярджае.

Пасля вызвалення Полацка ў 1579 г. полацкая шляхта рашуча паставіла перад манархам пытанне аб аднаўленні сваіх рэгіянальных праў. Адбылося гэта на Віленскім з'ездзе ў 1580 г., дзе прысутнічалі паслы ад Полацкага ваяводства пан Анікей Корсак і земскі пісар Юры Катавіцкі. Яны прасілі Стэфана Баторыя пацвердзіць усе «листы, привилея и твердости, на права и вольности, всей земли Полоцкой належачые», якія захоўваліся ў Сафійскай царкве і былі захоплены ворагам³⁴. Адпаведнае пацвярджанне кароль ажыццявіў 7.V.1580 г.³⁵ Пры гэтым быў цалкам захаваны пункт пра выбарнасць ваяводы.

Свае правы палачане імкнуліся пацвердзіць і ў іншых манархаў. З іх ініцыятывы ва ўхвалу Галоўнага сойма ВКЛ у 1589 г. быў унесены асобны сказ пра «Полацкі прывілей», які належала захаваць у сіле³⁶. Калі зыходзіць са зместу прывілея, то сапраўды адзінае, дзеля чаго яго і варта было пацвярджаць, было права на выбар ваяводы, паколькі ўсё астатняе гарантавалі правы, прапісаныя ў Статутах. У выніку гэтае палажэнне засталася нязменным і ў абласным прывілеі Полацкай зямлі, пацверджаным Жыгімонтам Вазам 25.VI.1593 г.³⁷ Многія ўключаныя ў прывілей палажэнні ў канцы XVI ст. выглядалі анахранічна, у тым ліку права на выбар ваяводы, бо сам удзел палачан у яго выбары напаўняўся іншым зместам. Ва ўсіх прывілеях XVI ст. недвухсэнсоўна гаворыцца пра супольны ўдзел не толькі баяр-шляхты, але і мяшчан у выбары вышэйшага ўрадніка, аднак надзвычай складана ўявіць такую «дэмакратыю» ва ўмовах Рэчы Паспалітай канца XVI ст., дзе шляхта манапалізавала ўсю сферу палітычнага жыцця.

Нягледзячы на досыць хісткія юрыдычныя падставы, фармальная норма аб выбары ваяводы стала ці не галоўным аргу-

³⁴ Лаппо И.И. Великое княжество Литовское... С. 176.

³⁵ Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией. Т. XIII: Акты Главного литовского трибунала. Вильно, 1886 С. 64–70. (Далей – АВАК).

³⁶ AZSWKL. Т. II. S. 88.

³⁷ АВАК. Т. XIII. С. 64–70.

ментам для полацкай шляхты, каб патрабаваць рэальнага яе ўвасаблення. Упершыню ж адназначна, г.зн. не ў кантэксце прывілея, пра ўласна элекцыю ваяводы было заяўлена на Галоўным соймаку ў Слоніме, які адбываўся 12–17.ІІІ.1596 г., і паўторана менш чым праз год на аналагічным з’ездзе напрыканцы студзеня 1597 г.³⁸ На сойме 1597 г. манарху была пададзена адпаведная петыцыя ад Пасольскай ізбы³⁹. Зроблена гэта было вельмі ўдала, зважаючы на тое, што 28.І.1597 г. памёр ваявода Мікалай Дарагастайскі⁴⁰.

Што і як паўплывала на Жыгімонта Вазу, невядома, але ігнараваць настойлівых палачан ён не стаў. 23.VII.1597 г. на пасаду полацкага ваяводы быў прызначаны Андрэй Сапега⁴¹. Гэтаму папярэднічалі ўнікальныя для ўсёй гісторыі Полаччыны і ВКЛ падзеі. Вывучэнне матэрыялаў дзяржаўнай канцылярыі ВКЛ дазволіла выявіць відавочныя сведчанні правядзення элекцыі ваяводы ў Полацку⁴². Першы выпадак выбараў ваяводы меў месца ў Полацку гіпатэтычна ў чэрвені 1597 г., паколькі 6 ліпеня ў Варшаве Жыгімонт Ваза падпісаў адмысловы ліст «Отпис до панов обывателей полоцких о вольности их стороны обирания воеводы»⁴³. У сваім пасланні манарх адзначаў:

«Продъкове наши з ласки и щодробливости своее продком вашимъ межи иншими волностями и то тежъ надати рачили, же воеводу Полоцкого давати вамъ мели по вашей воли, якожъ вы теперъ водлугъ того права и волности своее залецаете намъ вельможного Андрея Сапегу, каштеляна менского и просите насъ абы есмо его вамъ воеводрою Полоцкимъ дали и преложили ино мы яко каждому подъяданыхъ нашихъ правъ и волностей примнажати з ласки нашею хочемъ прикладомъ продковъ нашихъ, такъ бачечи на то ижъ намъ залецаете особу на то годную, который не толко же заслуги великие продковъ своихъ за собою маеть, але тежъ и самъ

³⁸ AZSWKL. T. II. S. 121, 131.

³⁹ Мацук А. Полацкае ваяводства ў XVIII ст.: ваявода, шляхецкая эліта, соймакі. Мінск, 2014. С. 12.

⁴⁰ Wolff J. Senatorowie i dygnitarze. S. 46.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Мацук А. Полацкае ваяводства. С. 12.

⁴³ НГАБ. КМФ-18. Спр. 286. Арк. 120–121.

недавныхъ часовъ за панованья короля его м(и)л(о)сти Стефана, продка нашего, великое войско московское малыми людьми наголову поразил, гетманов и воеводъ московскихъ поймалъ дела армату всю взялъ, замокъ и место Кесь от облеженья высвободилъ и значное звытенство з непрыателя дедичного того панѣства одержал»⁴⁴.

Гэты ўрываак, несумненна, сведчыць пра факт правядзення элекцыі ваяводы, больш за тое, на момант складання дакумента яна ўжо адбылася і манарх толькі пацвердзіў прапанаваную кандыдатуру. Выснова А. Мацука пра элекцыю ваяводы 6 ліпеня не адпавядае зместу прывілея⁴⁵.

Яшчэ больш адназначна пра выбары паведамляецца ва ўвязчым лісце Андрэю Сапегу на пасаду ваяводы ад 24.VII.1597 г.:

«Водлугъ прав и волностей своихъ от предковъ нашихъ имъ наданныхъ на воеводство полоцкое по смерти пана Миколая Монъвида Дорогостайского вакующее велможного Анъдрея Сапегу, каштеляна менского, обравшы до насъ г(о)с(по)д(а)ра подали и просили абы есмо его м(и)л(о)сти на тое воеводство привильемъ нашимъ преложили»⁴⁶.

Цікавае уяўляе не толькі сам факт элекцыі, але і працэдурныя моманты. Фармальна ўвязчы ліст на ваяводства паведамляе, што выбар здзейснілі «обыватели воеводства полоцкого». Гэта прымушае зрабіць выснову, што сама працэдура мала чым адрознівалася ад звычайнага элекцыйнага сойма, дзе прымалі ўдзел шляхціцы. Ніякага ўдзелу ў выбарах ваяводы полацкія мяшчане не прымалі, а прыведзеная ў даследаванні А. Мацука пра выбары ваяводы цытата «залецаете нам каштеляна менского Андрея Сапегу»⁴⁷ не мае дачынення да ліста Жыгімонта да полацкіх мяшчан, а ўзята са старонак, дзе змешчаны «Отпис до панов обывателей полоцких о воль-

⁴⁴ НГАБ. КМФ-18. Спр. 286. Арк. 120 адв.

⁴⁵ Пар.: НГАБ. КМФ-18. Спр. 286. Арк. 120–121; Мацук А. Полацкае ваяводства. С. 12.

⁴⁶ НГАБ. КМФ-18. Спр. 286. Арк. 123 адв.–124 адв.

⁴⁷ Мацук А. Полацкае ваяводства. С. 13.

ности их стороны обирання воеводы»⁴⁸. Лаканічны ліст Жыгімонта да полацкіх месцічаў, складзены ў катэгарычным тоне, змяшчае толькі паведамленне пра прызначэнне новага ваяводы⁴⁹.

Але выбраць ваяводу яшчэ не азначала пагадзіцца з яго поглядамі. Ужо праз паўгады мясцовыя абывацелі засведчылі Андрэю Сапегу памер сваёй павагі да яго ўлады⁵⁰. Першы элекцыйны ваявода трапіў у пастку мясцовых апазіцыйных настрояў і не здолеў знайсці канструктыўных сродкаў вырашэння супярэчнасцей. Як нярэдка бывае ў жыцці, палачанам падсвядома хацелася не столькі аднавіць права выбару, колькі паставіць адпаведнага іх уяўленням чалавека на чале ваяводства. Але няслушны выбар нярэдка дорага каштуе, а самае дарагое ў жыцці – гэта час.

У дастаткова рэзкай форме пытанне пра выбары ваяводы было актуалізавана павятовымі абывацелямі ўжо на пачатку XVII ст. На рэляцыйным сойміку, які сабраўся ў Полацку пасля сойма 1606 г., сярод разнастайных тэм прагучала пытанне аб неабходнасці прывядзення ў адпаведнасць правоў на вольнасці Полацкаму ваяводству, нададзеных польскімі каралямі і вялікімі князямі літоўскімі, якія ў «многіх частках» аказаліся парушанымі. Прычым полацкую шляхту нішто так моцна не хвалявала, як права абіраць галоўнага ўрадніка ваяводства:

«Маем вольна абіраць ваяводу і іншыя правы да гэтага належныя».

У дакуменце паказвалася, як павінен функцыянаваць ідэальны механізм змены ўрадніка: пасля смерці кожнага ваяводы элекцыю ажыццяўлялі мясцовыя абывацелі, пры гэтым найважнейшую ролю адыгрываў кашталян, які павінен быў паведаміць за чатыры тыдні аб правядзенні элекцыі, каб інфармацыя пра гэта магла дайсці да ўсіх. У выпадку адсутнасці кашталяна адпаведныя функцыі павінна была выканаць дзяржаўная ўстанова – канцылярыя ВКЛ⁵¹.

⁴⁸ НГАБ. КМФ-18. Спр. 286. Арк. 120–121.

⁴⁹ НГАБ. КМФ-18. Спр. 286. Арк. 122 адв.–123.

⁵⁰ Гл. раздзел пра перадэлекцыйны сойм 1598 г.

⁵¹ AGAD. AR. Dz. II. Sygn. 450. S. 3.

Прэтэнзіі полацкай шляхты да вышэйшай улады заставаліся без адказу: Жыгімонт III аніак на іх не адрэагаваў. Больш за тое, наступныя падзеі даказвалі, што кароль больш не збіраўся выконваць ім жа зацверджаныя ў 1593 г. прывілеі і паўтараць не вельмі ўдалы прэцэдэнт з выбарамі полацкага ваяводы. Як аказалася, гэтая пасада апынулася па-за абсягам уплыву мясцовай шляхецкай грамады, нават стала выступаць прадметам грашовых аперацый. У 1613 г. М. Друцкі Саколенскі, маючы на гэта згоду караля, выкупіў правы на ўрад полацкага ваяводы ў А. Сапегі за 12 000 злотых⁵². Дарэчы, апошні неўзабаве ўвогуле развітаўся з ВКЛ, прадаў свае маёнткі і асеў у Кароне, дзе набыў новую маёмасць⁵³.

Выбар 1597 г. быў выключэннем, што паказвае працэдура прызначэння наступных ваявод. Перамога полацкай шляхты не стала гучнай падзеяй. З вядомых сведчанняў вынікае, што на працягу наступных 50 гадоў палачане чапляліся не за гэты прэцэдэнт, але аргументавалі свае патрабаванні наяўнасцю старажытнага права, якое выкручвалі на свой капыл.

Пазнейшая перадача ваяводства ад М. Друцкага Саколенскага да Я. Кішкі таксама мае свае нюансы. Апошні даводзіўся М. Друцкаму Саколенскаму зяцем⁵⁴. Такім чынам, Полацкае ваяводства калі не перадавалася ў «спадчыну», то прынамсі знаходзілася пад кантролем сваякоў. У падпісаным Жыгімонтам Вазам 2.Х.1621 г. намінацыйным прывілеі Янушу Кішку, арыгінал якога зьярогся ў архіве Радзівілаў, пра элекцыю не згадваецца⁵⁵. Разам з тым варта адзначыць, што адсутнасць пацверджанай соймам нормы аб выбранні ваяводы магла зрабіцца падставай для перадачы ўрада без элекцыі. Адметна, што як бы выдатна ваяводы сябе ні праяўлялі ў справе абароны Полацка, а інтарэсы Кішкі полацкая шляхта лабіравала, тым не менш гэта не рабілася прычынай для спыненняў патрабавання пра элекцыю.

⁵² Nagielski M. Sokoliński (Drucki Sokoliński) Michał // Polski Słownik Biograficzny. Warszawa –Kraków, 2000. Z. 164. S. 45. (Далей – PSB).

⁵³ Rachuba A. Dążenie Sapiechów do Polski // Barok. Historia –Literatura – Sztuka. Półrocznik XIII/1. (25) 2006. S. 49–50.

⁵⁴ Siedziby Kisków i Radziwiłłów na Białorusi w XVI–XVIII wieku. Opisy z zasobu Archiwum Głównego Akt Dawnych / Oprac. J. Zawadzki. Warszawa, 2002. S. 22.

⁵⁵ AGAD. AR. Dz. I. Sygn. 8144.

Напярэдадні элекцыйнага сойма 1632 г. полацкая шляхта ў чарговы раз паспрабавала паставіць пытанне пра элекцыю полацкага ваяводы. Складзеная ў Полацку 13.VIII.1632 г. інструкцыя змяшчае наступны пастулат:

«Вольная элекцыя яго міласці полацкага ваяводы згодна даўна дадзеным Полацкаму ваяводству правам каб была in toto канфірмаваная і апрабаваная»⁵⁶.

Аднак факт такой апрабаванай не зафіксаваны ні ў соймавых канстытуцыях, ні ў дакументах канцылярыі ВКЛ. Наяўныя інструкцыі полацкай шляхты на каранацыю 1633 г. і вальныя соймы 1638 і 1640 гг. увогуле не згадваюць пра пацвярджэнне права на элекцыю ваяводы. Заўважыць можна, што прыведзеныя выпадкі патрабавання аднавіць выбарнасць ваяводы супадаюць з няпэўным становішчам у краіне.

Аналагічную норму пацвердзіў Уладзіслаў Ваза ў 1634 г.⁵⁷ Перад праўлення гэтага караля прынес рэальныя зрухі ў змаганні полацкай шляхты за аднаўленне сваіх правоў.

На апошнім сойме пры жыцці Уладзіслава Вазы пытанне пра абіранне полацкага ваяводы ў чарговы раз было ўзнята на форуме ўсёй Рэчы Паспалітай. Тут трэба нагадаць, што адбывалася гэта пры яшчэ жывым і дзейным ваяводзе Янушы Кішку. Сярод пастаноў варшаўскага сойма 1647 г. знаходзім адмысловую канстытуцыю «Апрабаваная прывілея Полацкага ваяводства», дзе манарх пацвярджае:

«Прывілей каралёў іх мосцяў антэцэсараў нашых на вольную элекцыю полацкага ваяводы дадзены Полацкаму ваяводству»⁵⁸.

Хто з'яўляўся ініцыятарам гэтай канстытуцыі, сказаць цяжка. На сойме прысутнічала дэлегацыя ад полацкіх абывацеляў, якая,

⁵⁶ AGAD. AR. Dz. II. Sygn. 1066. S. 3.

⁵⁷ Акты, относящиеся к истории Западной России собранные и изданные Археографической комиссией СПб. Т. 5: 1633–1699 гг. СПб., 1853. С. 90.

⁵⁸ Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane. Т. IV. Petersburg, 1860. S. 67. (Далей – VL).

хутчэй за ўсё, пралабіравала гэтую і яшчэ некалькі пастаноў наконт Полаччыны. Магчыма, тут пэўную ролю адыграў прысутны ў Варшаве полацкі месцкі пісар Ян Дзягілевіч, якому, паводле другой паловы гэтай канстытуцыі, гарантавалі прыналежнасць да шляхты. Так ці інакш, пацвярджаць свае правы полацкія шляхціцы павінны былі рэальнымі дакументамі – аўтэнтычнымі паперамі, відавочна, прадстаўленымі на сойме.

Адметна, што зацвярджэнне дадзенай канстытуцыі, якая супярэчыла агульнапрынятай практыцы, магло адбыцца толькі пры агульнай згодзе кароннай і літоўскай шляхты. Адсюль вынікае, што аргументы палачан былі даволі пераканаўчымі. Соймавыя пастановы часта прымаліся, але рэальна не выконваліся. Сам факт з’яўлення дадзенай канстытуцыі фармальна абавязваў захоўваць працэдуру элекцыі.

Цікава, што, не зважаючы на прынятую ў 1647 г. канстытуцыю, пасада полацкага ваяводы разглядалася як нявыбарны ўрад, які можна было купіць за пэўную круглую суму. Так, падчас сойма 1652 г. з’явіліся чуткі пра смерць Я. Кішкі, што выклікала ажыятаж сярод патэнцыйных прэтэндэнтаў. У выніку пасада полацкага ваяводы была прызначана Аляксандру Людвіку Радзівілу за 60 000 злотых⁵⁹. Гэты магнат з восені 1652 г., перад ад’ездам у Італію, паставіў перад сваім атачэннем найважнейшую задачу – дамагчыся для яго прызначэння на гэты ўрад⁶⁰.

Пасля смерці 13.І.1654 г. Януша Кішкі пачалося традыцыйнае спаборніцтва паміж жадаючымі атрымаць вакантны ўрад. Дзякуючы даследаванням польскага гісторыка М. Савіцкага вядома, што акрамя Аляксандра Людвіка Радзівіла, маршалка ВКЛ, на прэстыжную пасаду прэтэнзіі выказваў таксама Павел Сапега, віцебскі ваявода. Але спробы Сапегі атрымаць намінацыю, нават праз вельмі ўплывовых пры двары асоб не мелі поспеху⁶¹. Праўда, канчатко-

⁵⁹ Sawicki M. Stronnictwo dworskie w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1648–1655. Opole, 2010 S. 264.

⁶⁰ Jaroszek J. Radziwiłł Aleksander Ludwik // PSB. Z. 124. T. XXXI. Wrocław etc., 1987. S. 154.

⁶¹ Sawicki M. Stronnictwo dworskie. S. 130.

вая перамога маршалка ВКЛ, які атрымаў намінацыю 3.III.1654 г.⁶², прынесла намінанту істотныя праблемы, на што звярнуў увагу ў сваім дзённіку канцлер ВКЛ Альбрэхт Радзівіл, калі апісваў соймавыя нарады ад 9.III.1654 г.:

«Зноў вярнуліся да пытання пра гетманства і да Полацкага ваяводства, бо была прынята канстытуцыя, каб шляхта выбірала [ваяводу]. Кароль жа, не ведаючы пра гэта, перадаў ваяводства майму брату Радзівілу, маршалку літоўскаму; адсюль непрыемнасці»⁶³.

Застаецца незразумелым, ці сапраўды Ян Казімір свядома падпісаў намінацыю, каб Радзівіл «меў непрыемнасці»⁶⁴, ці проста не лічыў патрэбным звярнуць увагу на ўжо «незвычайную», але надалей нядзейсную норму. Эксцэнтрычныя пратэсты 23.III.1654 г. полацкага пасла на сойме супраць прызначэння ваяводы без элекцыі не маглі застацца не заўважанымі манархам⁶⁵ і былі сведчаннем таго, што полацкая шляхта не збіралася мірыцца з практыкай ігнаравання яе меркавання. Напэўна, намінацыю А.Л. Радзівіла ўсё ж прыйшлося стрываць, але лёс стварыў больш спрыяльныя абставіны для рэалізацыі «мараў» полацкай шляхты.

Новы ваявода, відавочна, не здолеў нават атрымаць інфармацыю пра сваю намінацыю: на пачатку 1654 г. А.С. Радзівіл, знаходзячыся ў Балонні, захварэў, склаў свой апошні тастамент і там жа памёр 30.III.1654 г.⁶⁶

Пытанне пра магчымасць уплыву полацкіх абывацеляў на гэтае прызначэнне застаецца адкрытым. Праз свой разгалінаваны род і кліентаў А.С. Радзівіл мог паўплываць на згоду караля, а таксама дамагацца ляяльнага стаўлення да яго кандыдатуры сярод полацкай шляхты.

Пакуль да варшаўскага двара дайшлі звесткі пра смерць А.С. Радзівіла і перад каралём узнікла праблема, што рабіць з чарговай ва-

⁶² Wolff J. Senatorowie i dygnitarze. S. 47.

⁶³ Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 3. Warszawa, 1980. S. 410–411.

⁶⁴ На гэта звярнуў увагу Марыюш Савіцкі: Sawicki M. Stronnictwo dworskie. S. 130.

⁶⁵ Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 3. S. 413.

⁶⁶ Jaroszek J. Radziwiłł Aleksander Ludwik. S. 155.

кансіяй, навідавоку апынуліся зусім іншыя пытанні. Напрыканцы мая – пачатку чэрвеня 1654 г. маскоўскія войскі перайшлі мяжу ВКЛ. Па розных звестках, сталіца Полацкага ваяводства была захоплена 27 ці 30 чэрвеня 1654 г., пасля чаго скарыліся Дзісна, Друя і Іказнь⁶⁷. У такой сітуацыі полацкая шляхта паспрабавала рэалізаваць права самастойнага выбару ваяводы.

Ва ўмовах акупацыі ваяводства 28.VIII.1654 г. полацкія шляхціцы сабраліся на соймік у Мерач, дзе ўхвалілі некалькі дакументаў, надзвычай цікавых па сваім змесце. Два з іх былі адрасаваны каралю і вялікаму князю Яну Казіміру, адзін – Багуславу Радзівілу, канюшаму ВКЛ.

Найперш звернемся да дакумента, які мае назву «Элекцыя на ваяводства Полацкае»⁶⁸. Са зместу яго вынікае, што на мінулым (9.VI. – 21.VII.1654) сойме Ян Казімір 6.VII.1654 г. выдаў полацкім паслам «элекцыйны ліст» на абранне ваяводы, але ў выніку захопу «тамтэйшага краю» полацкія абывацелі сабраліся разам з абывацелямі Ашмянскага павета ў Мерачы. Тут, «на моцы права на тое Нам служачага, прыхіляючыся да ласкі Вашай Каралеўскай міласці Пана Нашага міласцівага», палачане згодна спыніліся на кандыдатуры Багуслава Радзівіла і прасілі прызначыць яго сваім ваяводам. Дакумент быў засведчаны 31 асобай, сярод тых, хто паставіў подпісы, шмат было павятовых ураднікаў: Казімір Корсак, харужы полацкі; Міхал Тышкевіч, суддзя земскі; Ян Падбіпента, падсудак земскі; Аляксандр Рыпінскі, будаўнічы полацкі; Стэфан Рыпінскі, падстолі полацкі; Абрам Рыпінскі, мечнік полацкі. Яшчэ адзін дакумент, адрасаваны Яну Казіміру з Мерачы 28.VIII.1654 г., павінен быў засведчыць адданасць і вернасць полацкай шляхты каралю⁶⁹. Нарэшце полацкія шляхціцы даслалі ліст і да Б. Радзівіла, дзе пагаджаліся прызнаць яго ваяводам⁷⁰. Са зместу гэтага ліста вынікае, што на сойміку была прадстаўлена просьба ад князя абраць яго ваяводам, а ад імя прэтэндэнта выступаў пан Юры Дзевялтоўскі.

⁶⁷ Bobiatyński K. Od Smoleńska do Wilna. Wojna Rzeczypospolitej z Moskwą 1654–1655. Zabrze, 2004. S. 40–41.

⁶⁸ AGAD. AR. Dz. II. Sygn. 1290.

⁶⁹ AGAD. AR. Dz. II. Sygn. 1289.

⁷⁰ AGAD. AR. Dz. II. Sygn. 1288.

Невядома, хто быў канкурэнтам Б. Радзівіла і ці былі яны ўвогуле. Так ці інакш, полацкія абывацелі сапраўды маглі ажыццявіць свой выбар: сама прысутнасць прадстаўніка ад Радзівіла сведчыць, што шляхціцаў трэба было пераконваць, нешта абяцаць. Яны не былі бязвольнымі статыстамі, за якіх усё было вырашана раней.

Выбары полацкай шляхты, як відаць, адрозніваліся ад той працэдуры, якая ўяўлялася найбольш слушнаю на пачатку XVII ст., і былі падобныя да звычайнай элекцыі павятовых ураднікаў, апісанай у Статуце 1588 г. Больш за тое, сама элекцыя была санкцыянавана каралём і мела афіцыйны характар. Хто непасрэдна з'яўляўся сцэнарыстам аднагалоснага галасавання на карысць канюшага ВКЛ, сказаць складана, але можна здагадацца, што невыпадкава гэтыя дакументы захаваліся ў архіве Радзівілаў.

Звесткі пра элекцыйны соймак хутка дайшлі да Багуслава Радзівіла, які ў сваім дзённіку пакінуў пад 1654 г. наступную нататку:

«Неўзабаве пасля таго я стаў паслом (...) і ехаў на сойм, на якім да мяне прыйшоў элекцыйны ліст, пасланы панам Дзевялтоўскім, троцкім харужым, паводле якога мяне полацкія абывацелі абралі электам і гораца праз свайго пасла прасілі караля яго міласць, каб нішто іншы, толькі я іх ваяводам стаў. Калі ж пацвердзіў мне кароль яго міласць тое ваяводства і прывілей быў падпісаны ў князя яго міласці канцлера Вялікага княства Літоўскага, у той жа дзень як мне тое ваяводства кароль яго міласць надаў, прыбег з Полацка езуіт і проста ўвайшоў у сенатарскую залю, каб паведаміць, што маскалі ўжо Полацк захавалі, пасля чаго я не ўзяў гэты прывілей»⁷¹.

Відавочна, Радзівіл не жадаў быць тытулярным ураднікам і ачольваць страчанае Рэччу Паспалітай ваяводства, але яшчэ больш кідаецца ў вочы факт разгубленасці кіроўнай эліты краіны пасля страты Полацка. Адмова ад урада прадстаўніка такой уплывовай сям'і, як Радзівілы, сведчыла пра тое, што ў арыстакратычных колах не было нават надзей на вяртанне Полацка. Учынак Б. Радзівіла, несумненна, не быў таямніцай, але па нявысветленых прычынах урад полацкага ваяводы заставаўся больш за тры гады вакантным.

⁷¹ Radziwiłł B. Autobiografia / Oprac. T. Wasilewski. Warszawa, 1979. S. 134.

Прызначэнне новага ваяводы адбылося толькі 2.ІІІ.1658 г. На трэці раз Ян Казімір Ваза намінаваў на пасаду Яна Караля Копаця, берасцейскага старосту⁷². Варта сказаць, што ў дадзеным дакуменце не згадваецца намінацыя Б. Радзівіла і адзначаецца, што папярэднім ваяводам быў А.Л. Радзівіл. Асобна неабходна заўважыць, што Копаць атрымаў падвышэнне літаральна праз два тыдні пасля намінацыі 15.ІІ.1658 г. на падстоля ВКЛ⁷³. Невядома, што адбывалася за кулісамі гэтых наданняў, але прызначэнне ваяводы альбо з'яўлялася спланаваным і полацкая шляхта літаральна на працягу двух тыдняў была мабілізавана пад акцыю, альбо адбылося без уліку меркавання шляхты, паколькі малаверагодна, каб паміж 15.ІІ. і 2.ІІІ.1658 г. можна было арганізаваць элекцыйны соймак. Між тым і ў копіі, і ў арыгінале прывілея сапраўды ёсць згадка пра выбары ваяводы:

«Praeuia dignitariorum officialium totiusque equestris ordinis palatinatus Polocensis electione dandum...»⁷⁴.

З гэтага фрагмента можна зрабіць выснову, што Копаця сапраўды выбралі⁷⁵, але сціслыя тэрміны для арганізацыі элекцыйнага соймака даюць магчымасць для інтэрпрэтацыі слова «праеуіа» менавіта як «перад», а не «ў адпаведнасці». У выніку пераклад будзе гучаць так:

дададзены (...) перад выбарамі полацкага ваяводы».

Калі ж наданне сапраўды адбылося перад элекцыяй, то і сэнсу праводзіць соймак не было, які калі і адбыўся, то для таго, каб атрымаць фармальную згоду. Для Я.К. Копаця пасада ваяводы давала

⁷² Арыгінал прывілея трапіў у архіў Радзівілаў: AGAD. AR. Dz. I. Sygn. 8244. Копія захавалася ў Метрыцы ВКЛ: Metryka Litewska: księga wpisów nr 131 / Oprac. A. Rachuba. Warszawa, 2001. S. 186.

⁷³ Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba. Kórnik, 1994. S. 166. (Далей – UCĐWKL).

⁷⁴ AGAD. AR. Dz. I. Sygn. 8244; Metryka Litewska: księga wpisów nr 131. S. 186.

⁷⁵ Мацук А. Выборы полоцкаго воеводы в XVI–XVIII вв. // Полоцк. Минск, 2012. С. 249.

хіба толькі магчымасць актыўна ўдзельнічаць у палітычным жыцці краіны, чым ён і карыстаўся. Знаходжанне Полаччыны пад акупацыяй і ваенныя дзеянні на яе абшарах абмяжоўвалі ўладу ваяводы, а паколькі ён нават не меў кампетэнцыі для арганізацыі полацкага гродскага суда, то манарх захаваў за ім берасцейскае староства⁷⁶. Калі сітуацыя выглядала такім чынам, то адсюль больш зразумелае і пазнейшае стаўленне да Копача з боку полацкай шляхты. Паказальным у гэтым сэнсе з'яўляецца ліст полацкага кашталяна Яна Корсака, адрасаваны Багуславу Радзівілу і адпраўлены 30.III.1669 г., з характарыстыкай вынікаў полацкага соймака:

«Іх міласці паны абывацелі нашага ваяводства не вельмі задаволены яго міласцю панам ваяводам, які, як гэта вядома вашай княскай міласці, да нас трапіў без слушнай элекцыі, у абыход прывілея дадзенага вашай княскай міласці...»⁷⁷.

Гэты пасаж пацвярджае, што ваявода хутчэй за ўсё быў спачатку, а можа, і толькі прызначаны.

Здаецца, і сам Я.К. Копачь невыпадкова марудзіў з прыездам у Полацк, бо ведаў пра наяўнасць шляхецкай апазіцыі, гатовай на дастаткова рашучыя крокі. Той жа полацкі кашталян напроўст ставіў перад сваім патронам Багуславам Радзівілам пытанне аб вяртанні на пасаду:

«Тады прасілі мяне паны абывацелі, каб я даведаўся пра меркаванні вашай княскай міласці, бо калі б ваша міласць нагадала пра той свой прывілей, то і мы нагадалі б пра наша права, мінулую элекцыю і прывілей Вашай княскай міласці (...) паколькі да мяне ў Пятровічы ўсе іх міласці паны паслы Полацкага ваяводства на тых святы прыедуць і жадаюць думку вашай княскай міласці перад элекцыяй ведаць»⁷⁸.

У зруйнаваным ваяводстве Я.К. Копачь мусіў сустрэць незадаволеныя настроі не толькі з боку праваслаўнага насельніцтва. Вы-

⁷⁶ Metryka Litewska: księga wpisów nr 131. S. 98.

⁷⁷ AGAD. AR. Dz. V Sygn. 7277. S. 39.

⁷⁸ AGAD. AR. Dz. V Sygn. 7277. S. 39.

карыстаць магчымасць атрымаць больш зручны ўрад ён здолеў толькі ў 1670 г.⁷⁹, калі пачалася новая старонка ў гісторыі выбараў полацкіх ваявод⁸⁰.

Такім чынам, у часы праўлення дынастыі Вазаў быў адноўлены, юрыдычна аформлены і апрабаваны на практыцы механізм правядзення выбараў полацкай шляхтай вышэйшага ваяводскага ўрадніка. Замацаваныя ў прывілеях і соймавых канстытуцыях старажытныя правы жыхароў Полаччыны былі мадэрнізаваны на патрэбу часу і праіснавалі да XVIII ст.

⁷⁹ Wolff J. Senatorowie i dygnitarze. S. 47.

⁸⁰ Мацук А. Выборы полоцкаго воеводы. С. 250–259; Мацук А. Полацкае ваяводства. С. 20–90.

СУДОВЫЯ ЎСТАНОВЫ ПОЛАЦКАГА ВАЯВОДСТВА

Праблема ўзнікнення і дзейнасці земскіх судовых устаноў у ВКЛ захоўвае актуальнасць для сучаснай гістарычнай навукі¹. Не быў абыдзены ўвагай і полацкі земскі суд, дзейнасць і асабовы склад якога ў другой палове XVI – пачатку XVII ст. былі грунтоўна даследаваны ў айчынным гістарыяграфіі².

Паводле беларускага гісторыка А. Радамана, яшчэ ў 1559 г., г.зн. да судовай рэформы ў ВКЛ, полацкія зямляне спрабавалі дамагчыся ўтварэння земскай судовай установы, але тады Жыгімонт Аўгуст прапанаваў пачакаць да зацвярджэння чарговага Статута³. Падзеі 1563 г., у выніку якіх сталіца Полацкага ваяводства трапіла ў рукі маскоўскага цара, адтэрмінавалі ўтварэнне суда да канца дзесяцігоддзя. У шэрагу рэформ дзяржаўнага ладу Вялікага княства Літоўскага 60-х гг. XVI ст. судовая рэформа займае адметнае месца.

¹ Да ліку найбольш значных даследаванняў варта аднесці: Lulewicz H. Sąd ziemski brasławski w swietle zachowanych ksiąg ziemskich z lat 1603–1632 // *Miscelanea Historico-Archivistica*. T. X. Warszawa, 1999. S. 151–161; Vilimas D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588). Vilnius, 2006; Шаланда А. Земскі суд Гарадзенскага павета ў 1555–1564 гг. // *Гарадзенскі палімпсест*. 2009. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё. XV–XX ст. Гародня, 2009. С. 35–64; Шаланда А.І. Дарэформенны земскі суд Гарадзенскага павета ў 1562–1564 гг. // *Гарадзенскі палімпсест*. 2010. Дзяржаўныя і сацыяльныя структуры, XV–XX ст. Мінск, 2011. С. 45–56.

² Радаман А.А. Полацкі земскі суд у другой палове XVI – першай трэці XVII ст. // *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі* // *Мат-лы IV міжнар. навук. канф. Полацк*, 2003. С. 216–227; Радаман А. Арганізацыя і склад полацкага земскага суда ў другой палове XVI – першай трэці XVII ст. // *Герольд-Litherland*. № 18. Гародня – Менск, 2011. С. 21–36.

³ Радаман А.А. Полацкі земскі суд. С. 217.

Яна была праведзена першай і стала найважнейшым крокам, які гарантаваў прававую роўнасць шляхты, яе саслоўную і культурную адметнасць, а таксама з'явілася істотным фактарам збліжэння Кароны і ВКЛ. Земскія суды пачалі функцыянаваць па асобных паветах яшчэ з 1564 г.⁴, а на працягу 1566 г. распачалі працу па ўсім ВКЛ.

Спазненне ў ажыццяўленні судовай рэформы на Полаччыне мела аб'ектыўны характар. Як паказваюць вынікі даследаванняў Метрыкі ВКЛ, ужо 28.VII.1570 г. Жыгімонтам Аўгустам быў зацверджаны першы склад ураднікаў полацкага земскага суда: судзей быў прызначаны Лукаш Багданавіч Гарабурда, які з 1563 г. па 1569 г. знаходзіўся ў маскоўскім палоне, падсудкам – Іван Невельскі, а земскім пісарам стаў Васіль Іванавіч Корсак⁵.

Зразумела, што першапачаткова суд меў месца пасяджэнняў не ў сталіцы ваяводства. Ён працаваў у адным з двух гарадоў – Лепелі ці Дзісне. Сама ж арганізацыя суда ва ўмовах акупацыі большай часткі павета мела свае адметнасці. Большасць шляхты з'ехала ўглыб краіны, дзе многія атрымалі новыя ўладанні, таму, відаць, працы ў суда было няшмат.

Мясцовыя абывацелі, якія не пакінулі сваіх маёнткаў, павінны былі прызвычаіцца да новай установа, і, напэўна, другая палова 1570 г. пайшла на інфармаванне абывацеляў. Вельмі сумнеўна, каб прызначаны склад суда здолеў арганізаваць адзіную з трох магчымых гадавых судовых сесій, якая выпадала на канец верасня (на наступны дзень пасля дня св. Міхала), г.зн. на «міхалаўскія рокі». Доказам можа быць і тое, што першая полацкая земская пячатка датавана толькі 1571 г. Такім чынам, найбольш рэальным часам, калі суд мог распачаць працу, былі «трохкрольскія рокі» 1571 г., якія адкрываліся 6 студзеня⁶.

Спазненне ў арганізацыі суда не вельмі станоўча адбілася на наладжванні яго дзейнасці. Фармальна полацкі земскі суд павінен быў спыніць свае паўнамоцтвы ў выніку смерці Жыгімонта Аўгуста 7.VI.1572 г. У рэчаіснасці, як паказаў польскі даследчык Г. Люлевіч,

⁴ Лаппо И. Земский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI столетия // Журнал Министерства народного просвещения. 1897. Ч. 311. С. 299.

⁵ Радаман А. А. Полацкі земскі суд. С. 219.

⁶ Там жа.

у ВКЛ па меншай меры першае бескаралеўе не прывяло да скасавання дзейнасці земскіх і гродскіх судаў, якія некаторы час працягвалі функцыянаваць⁷.

Наступнае бескаралеўе не спрыяла станаўленню аўтарытэту земскага суда, паўнамоцтвы якога ў выніку ад'езду ў Францыю Генрыха Валуа павісалі ў паветры. Толькі з'езд станаў ВКЛ у кастрычніку 1574 г. урэгуляваў пытанні дзейнасці судаў, якія павінны былі распачаць працу са студзеня 1575 г.⁸

Дзейнасць земскага суда на Полаччыне мела свае адметнасці не толькі з прычыны змен манархаў. У першы склад суда, як пазней аказалася, трапіў неаселы ў ваяводстве шляхціц – прызначаны падсудкам І. Невельскі. Ужо 12.IV.1571 г. яго месца займае Іван Кубліцкі, але ненадоўга, таму што на стан ліпеня 1574 г. гэтая пасада была вольная ўжо два гады⁹. Дастаткова хутка памірае першы земскі пісар В. Корсак, наступнік якога Фёдар Шаўла атрымлівае намінацыю 26.IV.1571 г. Нядоўга пратрымаўся на сваёй пасадзе і першы полацкі земскі суддзя, абавязкі якога ўвосень 1574 г. ужо выконваў Язэп Корсак¹⁰.

Некамплектнасць земскага суда пазбаўляла яго паўнаты паўнамоцтваў і павагі. Так, у склад полацкага каптуровага суда, абранага пасля ўцёкаў Генрыха Валуа, земскія ўраднікі ўвогуле не трапілі¹¹. Фактычна толькі ў 1580 г. быў сфарміраваны поўны склад полацкага земскага суда пасля авансу Ф. Шаўлы на пасаду падсудка і прызначэння Юрыя Катавіцкага земскім пісарам¹². У такім складзе ён сустрэў новае бескаралеўе і праіснаваў амаль да канца стагоддзя. Такім чынам, на пачатку праўлення Жыгімонта Вазы полацкі земскі суд працаваў на сталых падставах, дзякуючы чаму павінен быў атрымаць зусім іншае ўспрыняцце ў мясцовай шляхты.

⁷ Lulewicz H. Funkcjonowanie sądownictwa szlacheckiego w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie pierwszych bezkrólewí (1572–1576) // Z dziejów kultury prawnej. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesięciolecie urodzin. Warszawa, 2004. S. 364.

⁸ Ibid. S. 365–366.

⁹ Радаман А. А. Полацкі земскі суд. С. 220–221.

¹⁰ Там жа. С. 221.

¹¹ Там жа. С. 222–223.

¹² Там жа. С. 223.

Пасля вяртання Полацка ў склад ВКЛ у 1579 г. земскі суд быў пераведзены ў сталіцу ваяводства. Першапачатковыя ўмовы яго функцыянавання, напэўна, не былі спрыяльнымі. Судовыя ўраднікі павінны былі сутыкнуцца з наплывам спраў шляхты, якая пасля доўгага выгнання вярталася на свае землі.

Для правядзення земскіх рокаў не магло існаваць спецыяльнага памяшкання, таму што Полацк быў акупаваны напярэдадні судовай рэформы, якая прадугледжвала стварэнне асобных будынкаў для працы суддзяў. Адсутнасць памяшкання для працы суддзяў не надавала аўтарытэту суду. Трэба меркаваць, што сталага месца пасяджэння суда ў Полацку не было. Можна толькі здагадацца, дзе ў Полацку знаходзілася тое «местце судом назначонае», куды за тры дні да рокаў павінны былі з'явіцца ўраднікі¹³. Крыніцы дазваляюць сцвярджаць, што ні ад ваяводы, ні ад гродскага суда¹⁴, і тым больш ні ад мясцовых абывацеляў не залежала, дзе будуць адбывацца судовыя сесіі.

У архіве канцылярыі ВКЛ захавалася цікавы дакумент: «Лібертацыя полацкаму земскаму пісару Габрыэлю Корсаку на дом у Полацку», дадзены каралём 16.VIII.1645 г., дзе сустракаецца наступная фраза:

«Вырашылі мы яго дом у месце Полацкім з пляцам і ўсялякімі прыналежнасцямі з той прычыны, што ў ім адбываюцца пасяджэнні земскага суда, вызваліць ад усіх месцкіх павіннасцяў»¹⁵.

Атрымліваецца, што ўласны дом земскага пісара быў прыстасаваны пад судовае памяшканне для абслугоўвання патрэб усёй шляхты ваяводства.

Дзейнасць суда не абмяжоўвалася толькі арганізацыяй судовага працэсу. Пад апекай ураднікаў знаходзіліся канцылярыя і архіў. У апошні прыходзілася рэгулярна звяртацца па ўдакладненні і выпісы. У прыватным будынку архіў захоўвацца не мог. Магчыма, для гэтага карысталіся магістрацкімі памяшканнямі.

¹³ Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 г.: Тэксты. Давед. Камент. Мн., 1989. С. 152.

¹⁴ Лаппо И. Земский суд. С. 279.

¹⁵ НГАБ. КМФ-18. Спр. 119. Арк. 268–268 адв.